

Rösen i bergslagsbygd

- exemplet Nora

Foto: Thomas Eriksson

ÖREBRO UNIVERSITET
Humanistiska institutionen
B-uppsats (7p)
Arkeologi BII, 30-40 p
Vt 2003
Författare: Thomas Eriksson
Handledare: Eva Bergström Hyenström.

Rösen i bergslagsbygd - exemplet Nora

ÖREBRO UNIVERSITET

Humanistiska institutionen

B-uppsats (7p)

Arkeologi BII, 30-40 p

Vt 2003

Författare: Thomas Eriksson

Handledare: Eva Bergström Hyenström.

Abstract

This essay is about small cairn of stones in the forests of Nora community in northern part of Örebro county. The purpose is to study the occurrence of these stone-heap areas and to specialstudy one of them, "Raä 635", in field in Nora parish.

The result shows that the number of areas with heap of stones seems to be at least 25. That is about twice as many as the number that been registered in the register of ancient monuments, "forminnesregistret" by the National Heritage Board, "Riksantikvarieämbetet".

The study of Raä 635 shows that the area hold about 58 small heap of stones and one bigger mound or row of stones that's over 100 meter long. It is uncertain how old the cairns and the place are. But it can be contemporary with the first mining and ironworks in the area, that is about the early medieval period.

The place may have been used for some sort of outland activities as small scale cultivation, haymaking, woodland pasture and so on.

Tack till

- Arkeologen och förre landsantikvarien David Damell som gjorde mig uppmärksamhet på röseplatsen och visade området.
- Föreningen Järnringen och ordförande Max Ahlstedt för hjälp med kartkopiering.
- Lisa och Sven-Erik Eriksson i Grängshyttan som karterade det stora röseområdet Hackhems kyrkan och som lånade ut ett måttband och delade med sig av sina erfarenheter.
- Lennart Eldsfors som var med några dagar vid Raä 635, letade och hittade oupptäckta rösen och gav flera kreativa förslag om rösen och platsen.
- Arkeologen Allan Wetterholm för all stöttning, alla intressanta diskussioner och värdefulla synpunkter.
- Min sambo Elizabeth Franzén som hittade flera dithills okända rösen och upptäckte den 102 meter långa stensträngen. Kolresterna 8 meter norr om röse 16 är spår efter vår korvgrillningsbrasa en aprildag och alltså ingen idé att C14-datera.

Innehåll

Inledning	I
Några rösefrågor	I
Syfte, metod och svårigheter	2
Rösen - en forskningsöversikt	4
Rösen i Närke	5
Gravar och röjningsrösen	6
Bergslagsbygd	6
Exemplet Nora	8
Kommentar	10
Raä 635 - ett gränsfall	11
Kartbild	15
Kommentar	16
Slutdiskussion	19
Sammanfattning	21
Litteratur	22
Bilagor	

"Det är säkert många, som, under sina vandringar i skog och mark, fäst uppmärksamheten vid ett slags små stenrör, som ofta intaga anseende jordvidder och som ej sällan träffas djupt in i skogar och ödebygder, der man skulle tro, att menskligt flit aldrig vårdat sig om att vända en torfva."
(Johansson 1893-1895:144)

Inledning

En kategori fornlämningar som uppmärksamhets förvånansvärt lite i norra länsdelen är de små stenrösen och röseområden som uppenbarligen finns i skogarna. Fokus på forskningen i bergslagen har av naturliga skäl mest legat på järn- och bergshistoriska lämningar, exempelvis hyttor (Wetterholm 1999). Omfattningen och utbredningen av rösen och röseområden är däremot inte känd. På en karta från 1920-talet över sockarna Nora och Vikers i Nora kommun är flera områden med "stenkummel" eller "hackhemsröse" markerade (Alarik 1971:16). Och i ett kulturhistoriskt bokverk från slutet av 1800-talet över Noraskogs bergslag beskrivs flera hackhemsområden (Johansson 1893-1895:142-153).

Den enda rösekartering som hittills gjorts i Nora kommun är ett mindre område med ett 20-tal rösen, en husgrund, källare och kokgrop vid mossen Påteshål i Nora kommuns nordöstra obygd. Området registrerades i mitten av 1990-talet (Raä 137, Järnboås socken) och kolprov från ett av rösen C14-daterades till cirka 1100-1200, alltså ungefär samtida med den tidiga hyttdriften.

Några rösefrågor

En tanke med den här uppsatsen är därför att lyfta fram fenomenet rösen i bergslagsbygden med Nora kommun som exempel. Vad det är för rösen, tänkbar ålder, hur omfattande fenomenet är, orsaken bakom och varför de ligger där de ligger är centrala frågor. Nora är intressant då den till skillnad från närliggande bergslagskommuner nästan helt tycks sakna fasta registrerade fornlämningar från järnåldern (Andersson 1989:75, figur 1).

Det finns vissa uppgifter om gravhögar i Nora stad (Larsson 1991:179) och i Vikers socken (Alarik 1971:16) men ingen av dessa gravar är säkerställda. Det finns märkligt nog heller inte några lågtekniska järnframställningsplatser registrerade i fornminnesregistret (FMR). Hyttdriften och bergshanteringen kan ledas tillbaka till tidig medeltid (Wetterholm 1999:19ff, Damell 2002:10) och det äldsta bevarade bergsprivilegi-

et från 1340 anses av flera forskare gälla just Nora bergslag (Landeholm & Eriksson 2001:17).

Idag tillhör Nora kommun landskapet Västmanland och Västerås stift men hörde före 1579 till Närke och Strängnäs stift (NE: "Västmanland"). Socknen kan ha bildats under 1200-talet eftersom Noraskog nämns i en längd för Strängnäs stift från början av 1300-talet (Wetterholm 1993:30f) och ska som bergslag dessförinnan möjligen ha tillhört Kils socken (Waldén 1937:63). Noraskog omfattade då också Grythyttan och Hällefors. Denna vidsträckta bergslagssocken splittras under 1600-talet upp till nuvarande storlek och blir under modern tid Nora kommun med socknarna Nora, Viker och Järnboås (Landeholm & Eriksson 2001:17).

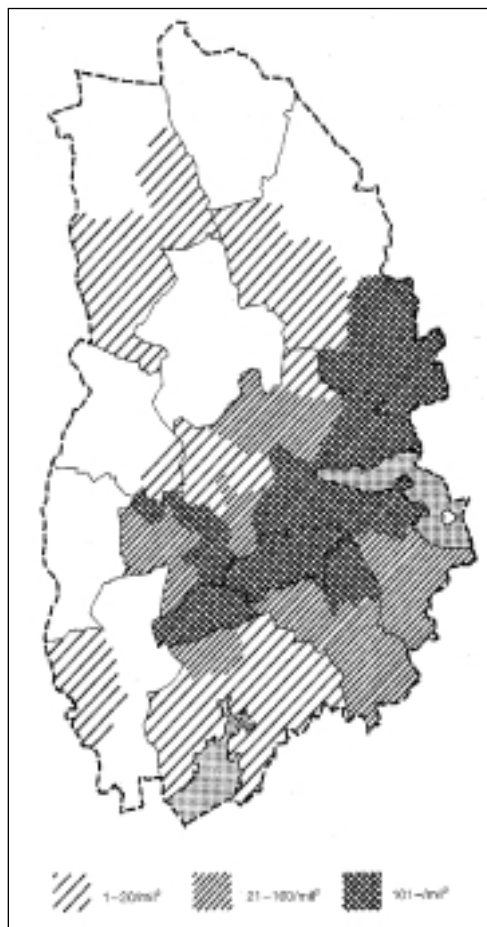
Syfte, metod och svårigheter

Syftet är alltså:

- att studera omfattningen av röseområdena i Nora kommun för att få en bild av hur utbredd fenomenet är och vad det kan tyda på.
- att fallstudera ett röseområde i fält, Raä 635, Nora socken.

Den geografiska avgränsningen till Nora kommun beror på att hela Nora bergslag inklusive Hällefors och Grythyttan skulle bli för stort och ohanterligt för den här lilla uppsatsen.

Valet av Raä 635 hänger delvis ihop med att det ligger relativt tillgängligt i närheten av allmän bilväg. Raä 635 ligger också mitt på bygränsen mellan Ringshyttan i söder och Kåfalla by i norr. Såväl Ringshyttan och Kåfalla tycks tillhöra de äldre hyttbyarna i bergslagen. Gamla Ringshyttan (Raä 21) och Nedre Oxhyttan (Raä 649) i Kåfalla har C14-daterats till 1300-talet (Wetterholm 1999:20). Den nyligen upptäckta och undersökta Övre Oxhyttan (Raä 645) har daterats till tidigt 1200-tal, var i

Figur 1. Säkra fornlämningar från järnåldern i Örebro län 1989. Det helt vita området i mitten är Nora kommun. Från Andersson (1989:75)

drift något 100-tal år, och blåstes ned på 1300-talet eller möjligen i början av 1400-talet (Damell 2002:13). I samband med undersökningen hittades också en bokningssten och urholkad tallstock som genom årsringsdatering visade sig vara nedhuggen vintern 1356-1357 och tros vara en vattenränna till hyttan (aa:10). Stenen och stocken förvaras nu hos Länsarvet i Örebro.

Inom båda byarna finns också ett stort antal äldre järnmalmgruvor, dels Klacka Lerbergs gruvfält i Kåfalla (Raä 10, 269) och dels Stribergs gruvfält i Ringshyttan (Raä 11, 13, 382, 386, 390, 482) som alla omnämns i skrift under 1500- och 1600-talen (Landholm & Eriksson 2001:301, 318). Sammantaget bidrar allt detta att göra Raä 635 till ett än mer intressant objekt att studera lite närmare.

För att studera omfattningen av röseområden har jag i första hand använt fornminnesregistret och där gått igenom Nora kommuns tre socknar Vikar, Nora och Järnboås. Kompletterande källor är äldre kartor och litteratur. Registret från Skogsvårdsstyrelsens inventeringsprojektet Skog och Historia användes däremot inte. Dels för att alla inventerade lämningar inte blivit säkrade av sakkunniga arkeologer. Och dels på grund av svårigheter med registersökningen hos Skogsvårdsstyrelsen i Lindesberg.

Karteringen av Raä 635 har skett med kompass och ett inlånat 30-meters måttband. Ett rutnät i norr-sydriktning stakades ut i området med hjälp av markeringskäppar som jag slog ned i marken med 25 meters mellanrum. Utifrån rutnätet mättes varje anläggning in och markerades på kartan. Såväl rutnätslinjerna som anläggningarna markerades i fält med gula respektive orangefärgade pappersband som är ekologiskt anpassade och förintas efter ett eller två år.

Till en början försökte jag använda en GPS-navigator för att smidigt och snabbt kunna kartlägga rösen. Men navigatören var inte tillräcklig precis så det fungerade tyvärr inte.

Diameter och höjd på rösen mättes med måttband och i mån av tid mättes också stickprov av stenarna med tumstock. Jag har fotograferat en del av rösen och området. Antalet rösen uppgick till ett 60-tal. Det var ungefär 40 fler än förväntat och innebar också att det gick åt mycket mer tid i fält än planerat. En lärdom man kan dra av det är kanske att begränsa sig mer nästa gång.

Med största sannolikhet finns fortfarande oupptäckta anläggningar i området. Rösen är svåra att se eftersom de flesta är låga och helt övertorvade och det finns förmodligen andra typer av lämningar som jag inte förmått att upptäcka eller förstå och som helt gått förbi.

Rösen – en forskningsöversikt

Forskningen om rösen och röseområden har i huvudsak skett på andra håll i landet, främst sydsvenska höglandet, Småland och Götalandskapen där rösen påträffas i mycket stora arealer, ofta i skogs- och utmark i förhållande till den historiska bebyggelsen. Även byns inägor kunde vara översållade med röjningsrösen men som i takt med jordbruksutvecklingen blev bortrensade från åkrarna (Tollin 1989:62). Att stenröja marken och lägga upp i rösen verkar ha pågått ända från yngre bronsålder och framåt. Arkeologen Leif Gren som specialiserat sig på agrara lämningar urskiljer tre kategorier, dels så kallade hackerör från bronsålder och järnålder, dels medeltida lämningar och dels röjningsrösen från senare tid (1997:134).

Gren förordar beteckningen röjningsröse framför odlingsröse om det inte är helt uppenbart att rösen hänger ihop med odling (aa:99). Benämningarna hackerör eller hackhemsrösen går tillbaka på själva brukningsmetoden – att marken brukats av människor med hackor och rösen är lämningar efter ett sådant hackbruk. För sådana röjningsrösen använder Gren termen "hackerörstyp" (aa:136). Hackhemsrösen är omspunna av sägner som kan variera något mellan olika landsdelar men ändå är rätt likartade. Rösen ska ha lagts upp av ett "hackhemsfolk" som lär ha varit bönder eller småväxta trälar, frisläppta av en drottning Hacka-Eva i någon obestämd forntid. Hon ska ha gett dem var sin hacka att bruka jorden med (Tollin 1989:54, Johansson 1893-1895:44ff). Att hackhemmen sedan lämnades öde har ibland kopplats till digerdöden (Gren 1989:74, 1990:8).

Rösen är för det mesta små, kanske mellan två och sex meter i diameter, runda eller ovala, låga och övertorvade, friliggande eller lagda kring jordfasta block. Företrädesvis nära varandra med stenröjda ytor emellan. Stenarna är inte större än att de gått att kasta eller bära för hand. Ibland förekommer också stensträngar, boplatser, järnslag, gravar, åkerytor och andra lämningar ihop med rösen (Tollin 1989:56, 1990:18, Gren 1990:12, Mascher 1995:47). Att rösen ligger nära varandra talar enligt arkeologen Eva Myrdal-Runebjer för hack- eller ärderbruk (Myrdal-Runebjer & Nilsson 1998:1).

Även termen svedjerösen har förekommit, då med antydning om att rösen är lämningar efter svedjebruk (Tollin 1989:54). Men stenröjning i samband svedjebruk är forskarna tveksamma till (aa:67). Svedjan användes för det mesta en gång och då fanns knappast något skäl att röja sten (Gren 1989:89). Däremot kan svedjan ibland ha övergått i åker, "lycka" och då fanns skäl att stenröja (aa, Svensson 1998:127f).

Områdena med hackerör tros vara lämningar efter ett extensivt och ögödslat åker- och ängsbruk med betesdrift och boskapsskötsel där markplättarna odlats växelvis och däremellan legat i långtidsträda. Den uppfattningen har genom nyare undersökningar fått nyanseras något. En av landets största utgrävningar av rösen i samband med E4-

bygget i norra Skåne visar att åkrarna gödslades, i alla fall just där, dock oklart under vilken tidsperiod. Röseområden är troligen spår av en mer intensiv odling än man hittills trott menar arkeologerna Margareta Olsson och Lasse Wallin (1999:59). Över 400 rösen undersöktes varav 133 grävdes ut. Rösena daterades till romersk järnålder, vikingatid, tidig medeltid och 1500-tal (aa:56). Författarna kopplar också odlingsgenombrottet i området till järnframställningen. De frågar sig om inte järnproduktionen kan ha varit det primära och jordbruket det sekundära och en nödvändighet för att försörja de som ägnade sig åt järnet (aa:58).

Även medeltidsarkeologen Eva Svensson lyfter fram den lågtekniska järnframställningen i sin avhandling om utmarksnäringar i norra Värmland. De värmländska röselokalerna är oftast små och skiljer sig därmed från de på sydsvenska höglandet (Svensson 1998:48). Svensson urskiljer två kategorier röseområden som sannolikt tillhör olika tidsperioder. Dels rösen i anslutning till gravar, dels rösen i perifera områden i förhållande till nuvarande bygd. Det finns en tendens att rösen och stensättningar i vissa områden ligger intill myrmarker (aa:48). På sätrarna (fäbodarna) förekommer rösen i två huvudtyper, små runda och rösen vid jordfasta block (aa:118). Svensson vill se sätrarna som komplexa lokaler som användes för bete, att bärga vinterfoder, för sporadisk odling och att de kanske också fungerat som utgångspunkter för vidare utmarksbruk (aa:126). De små röjningsröseområdena i utmarkslägen med kanske ett tiotal rösen utan rester efter husgrunder och ankytning till förhistoriska gravar härrör enligt Svensson sannolikt från utmarksodling (aa:129). De agrara utmarksnäringarna i Värmland inleddes enligt henne sannolikt under yngre järnålder och utmarksodling kan beläggas från medeltid (aa:163).

Rösen i Närke

För södra delen av Örebro län – Närke – har Alf Ericsson sammanställt lämningar efter det fossila odlingslandskapet, däribland röjningsrösen med och utan stenvallar. Av 18 C14-daterade röjningsröseområden hamnar 17 i medeltid eller nyare tid. Undantaget är ett röseområde från romersk järnålder (Ericsson 1999:21). Samma bild ger den fossila åkermarken där 42 av 50 dateringar är medeltida eller nyare och endast åtta förhistoriska. Det skulle tyda på att Närkes fossila odlingslandskap främst är medeltida (aa:20). Men att jordbruk förekommit långt innan dess är känt, inte minst genom pollenanalyser, som pekar mot en omfattande agrar verksamhet från yngre bronsålder. Ericsson förklarar detta ganska märkliga förhållande med att det medeltida och tidigmoderna jordbruket raderat ut spåren av den äldre verksamheten (aa:26).

Under 2001 gjordes ett par exploateringsundersökningar av röseområden och gravar i nordvästra delen av Närke vid Kilsbergstrand inför bygget av Örebro-Bofors flygplats och Lanna golfbana. Fyra av röjningsrösena kunde dateras till järnålder, övri-

ga till medeltid och 1600-1700-talen och en grav till äldre järnålder (Johannessen & Westin 2002:52).

Gravar och röjningsrösen

Att gravar förekommer i områden med röjningsrösen är ganska vanligt (Pettersson 2002a:15). I röseområden i skogsbygd förekommer enligt Catharina Mascher så gott som alltid gravar och att gravrösen ligger utspridda både inne i och strax utanför röseområdena är ett påtagligt mönster menar hon (1995:45).

Men att med blotta ögat se skillnad på ett röjningsröse och en grav kan vara svårt eller rentav omöjligt (Johannessen & Westin 2002:51). Gravrösen har ofta en kantkedja av större stenar. Men det förekommer också på röjningsrösen. Gravar påträffas vanligen högt i krönlägen. Men det gör även röjningsrösen. Ett annat exempel är de så kallade blockgravarna där graven placerats vid ett eller flera jordfasta block. Ett sådant gravfält i Rinkaby socken i Närke undersöktes i mitten av 1990-talet (Ekman & Ramström 1996). Av gravbeskrivningslistan framgår hur svårt det kan vara att skilja på gravar och röjningsrösen (aa:23-26). Särskilt som det är vanligt att även röjningsrösen lades vid jordfasta block. En anläggning som tolkades som blockgrav grävdes ut. Men graven visade sig vara fyndtom och någon begravning eller något gravskick upptäcktes inte (aa:22). Inte heller vid utgrävningen av ett sexkantigt förmodat gravröse vid Lanna golfbana hittade arkeologerna något som med säkerhet kunde bekräfta att röset var en grav. Clas Tollin har noterat att ytorna närmast runt gravrösen i ett jättelikt röjningsröseområde i Järparyd, Rydaholms socken i Skåne, är fria från röjningsrösen (Tollin 1989:61) medan Gren i ett ännu större område, byn Havsjö, Bringetofta socken, Småland, menar att avståndet mellan gravar och hackerör ofta bara är några få meter (Gren 1989:83). Gravar har ibland använts som gränsrösen. Det finns exempel på gravrösen som utgjort gränsmärken vid uppdelning av samfälld utmark (Tollin 1989:58f). Enligt Mascher har gravar i röjningsröseområden sannolikt haft territoriemarkeringar, kanske som ett sorts bevis på nyttjanderätten (1995:45).

Berglagsbygd

På en höjd nordväst om Grängshyttan, Hjulsjö socken, Hällefors kommun, ligger den så kallade "Hackhems kyrkan", som förutom ett par förmodade rösegravar och en treudd håller över 100 små röjningsrösen (Pettersson 2002a, 2002b). Flera har kantkedja med "gravliknande former" och ett tiotal ligger i anslutning till stenblock (Pettersson 2002a:15).

En pollenanalys därifrån visar spår av mänsklig påverkan från mitten av förromersk järnålder (200 BC), skogsbete och odling vid tiden vid Kristi födelse och omkring

500-talet (Segerström & Nordström 2002:12). I röseområdet har det odlats både korn och råg och använts gödsel (aa:9). Vid sjön Grängen i närheten ligger några blästerugnar för järnframställning där en av dem daterats till vikingatid-tidig medeltid (Pettersson 2002a:30).

Rösen har däremot inte C14-daterats. Men enligt arkeologen Olof Petersson på UV Bergslagen torde de äldsta åtminstone kunna vara från järnåldern. En pollenanalys från ett annat närliggande område, Kindlamossen, indikerar enligt Pettersson skogsbyte runt Kristi födelse. Vid övergången romersk järnålder-folkvandringstid finns tecken på att människor etablerar sig i området. Under 1000-talet börjar de odla korn och från tidig medeltid och framåt blir spåren allt tydligare på jordbruk och skogsbyte med myrslätter och silängsbruk (Pettersson 2002a:28). Undersökningarna av Grängshytteområdet ingår i det så kallade LIFE-projektet. Det är ett EU-projekt som syftar till att ta fram metoder för att urskilja och bevara det biologiska kulturarvet i Europas skogar. Grängshyttan och fem områden till i Sverige och Frankrike ingår (Pettersson (2002b:61).

Ytterligare pollenanalyser i norra länsdelen pekar mot betesdrift under neolitikum och odling från förromersk järnålder och framåt förklarar arkeologen och förra landsantikvarien David Damell (2001:59).

Sannolikt fungerade norra länsdelen redan under äldre järnålder eller bronsåldern som produktionsområde där människor så småningom bosatte sig för gott och där vissa röjningsröseområden kanske kan kopplas till denna tidiga kolonisation föreslår Damell (2002:11).

Forskningen har tidigare ansett att Nora och Linde bergslager låg öde ända fram i medeltid. Men den uppfattningen är numera avlivad (Damell & Damell Modin 1999:27) och vi har här snarare att göra med en 2000-årig odlings- och bosättningshistoria påpekar David Damell (2001:60).

Förutom pollenanalyserna finns också andra resultat som bidragit till avliva ödesmyten. En av vändpunkterna i synen på bergslagens förhistoria kom i samband med undersökningarna av blästerugnarna vid Röda jorden utanför Riddarhyttan där C14-dateringar visade att järnframställningen startade under förromersk järnålder (Wedberg 1984:155-162). Nyligen gjorda dateringar tyder dessutom på att framställningen började redan under bronsåldern, 700-600 BC (Grandin & Hjärthner-Holdar 2000:8).

En annan vändpunkt är undersökningen av Lapphyttan i Norberg som visade att hyttedriften började under 1100-, 1200-talet, det vill säga flera hundra år tidigare än vad forskarna dessförinnan trott (Hildebrandt 1996:6f). Undersökningen och resultatet bidrog till att intresset ökade för bergslagen och bergshantering. Däribland

också tvistefrågan om tekniken var inhemsk eller importerad från Tyskland. Sedan dess har arkeologen Allan Wetterholm provdaterat ett antal hyttlämningar i Nora bergslag och Lekebergslagen med liknande resultat (Wetterholm 1993:80f, 1999:20). Förutom de båda provutgrävningarna av Alntorps hytta och Övre Oxhyttan i Nora grävdes boplags- och gravområdet Råsvälsund i Guldsmidshyttan (Raä 101), Lindesbergs kommun, ut sommaren 2002 där flera vikingatida fynd påträffades (Damell 2002:7).

Exemplet Nora

I Nora kommun är 956 fornlämningar registrerade, varav 660 i Nora socken, 149 i Vikers socken och 147 i Järnboås socken. De allra flesta är bergshistoriska lämningar som hyttor, gruvor, hammarplatser, kanaler, dammanläggningar och liknande. Registrets ekonomiska kartblad över dessa socknar är också översälda med kolbottnar.

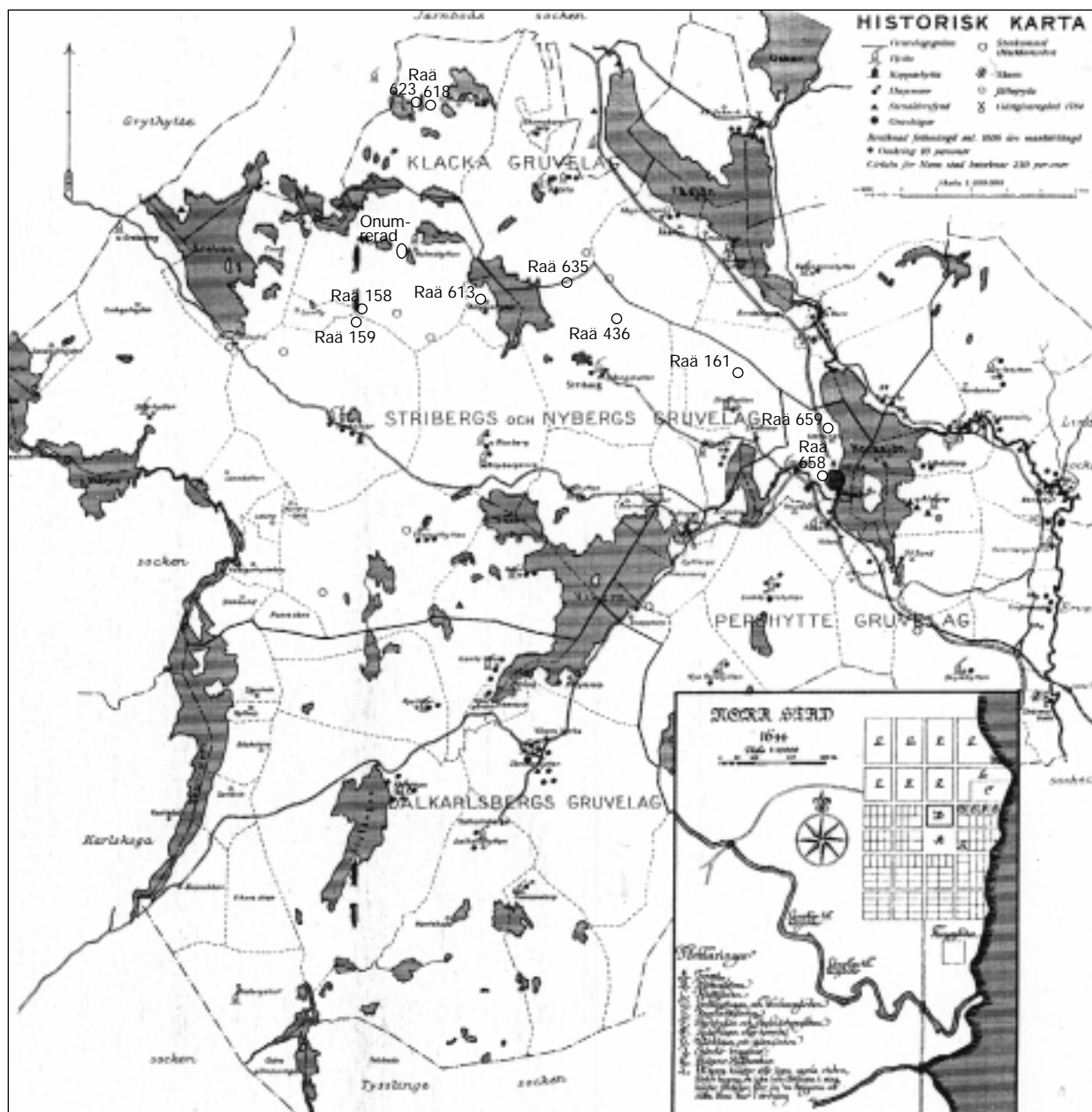
Antalet registrerade områden med röjningsrösen, odlingsrösen eller hackhemsrösen uppgår till tolv. Av dessa ligger tio i Nora socken, två i Järnboås socken men inget i Vikers socken (se bilaga 1).

De flesta ligger i höjdlägen i skogen, cirka 200-270 m.ö.h, i vad som skulle kunna betecknas som utmark i förhållande till bybebyggelsen. Med några undantag tycks de ligga i närheten av de äldre bygränserna och i något fall mitt på gränsen (Raä 635). Två nyregistrerade områden mitt i (Raä 658) respektive strax norr om (Raä 659) Nora stad ligger betydligt lägre och tycks avvika något från skogsrösen.

Att rösen betecknats ömsom hackhemsrösen, odlingsrösen och röjningsrösen hänger förmodligen ihop med att registreringen skett vid olika tidpunkter och kanske också att inventeringen genom åren gjorts av olika arkeologer. Till en början verkar rösen ha registrerats som hackhemsrösen, sedan odlingsrösen och numera röjningsrösen.

På den kulturhistoriska kartan över Nora och Vikers socken som nämndes i inledningen finns tio hackhemsröseområden utmärkta (Alarik 1971:16, figur 2). Inget av dessa områden tycks sammanfalla geografiskt med de områden som finns registrerade i FMR. Däremot uppvisar de flesta samma fenomen som de registrerade rösen och ligger i närheten av eller mitt på någon bygräns. Enda undantaget är hackhemsrösen i Västgöthyttan, en hyttby i Nora sockens västra del. Där ligger röseområdet i närheten av gårdsbebyggelsen i byn. Men inom samma by finns ett annat hackhemsröseområde som ligger relativt nära bygränsen mot ett område som tydligt kallas "Noors öken".

Några hackhemsrösen förekommer också i äldre litteratur där författaren själv varit ute i fält och studerat rösen (Johansson 1893-1895:148ff). Däribland rösen på skogshöjden mellan sjöarna Bälgsjön och Fåsjön som tillsammans med ett par områden utsatta på den kulturhistoriska kartan förmodligen motsvarar Raä 635 och 436. Även

Figur 2. Av de tolv röseområden i fornminnesregistret ligger tio i Nora socken, här överförda på en kulturhistorisk karta från 1925 (Alarik 1971:16). Observera att de hackhemsrösen som redan utmärkts på kartan inte sammanfaller med de registrerade och dragningen mot bygränser hos de flesta rösena.

två röseområden på en gruvallmänning söder om Gytterp, "Gytterps södra grufallmänning" omtalas. Ett av dessa med "ej mindre än nio olika stenkummel" finns med på den kulturhistoriska kartan och ligger nära gränsen mot byn Knapptorp. Det andra verkar däremot inte vara utsatt på kartan men ska enligt beskrivningen ligga 10-15 meter (40-50 fot) från rågången (gränsen) mot hyttbyn Gamla Pershyttan. Författaren beskriver också rösen i Västgöthyttan där ett av områdena tycks motsvara det som redan nämnts ovan. Enligt Johansson är det fyra "ganska stora rösen nära intill varandra". Han beskriver även ett större trehörnigt röse ett stycke därifrån mot väst i närheten av det 300 meter ("906 fot") höga "Ekeberget". Ännu ett stycke närmare detta berg mot nordväst ska det finnas talrikt med rösen, "liknande vanliga hackhemsrösen".

Varken det trehörniga röset eller de talrika rösen finns utsatta på kartan. Inget av de omtalade lämningarna finns heller registrerade som fornlämningar.

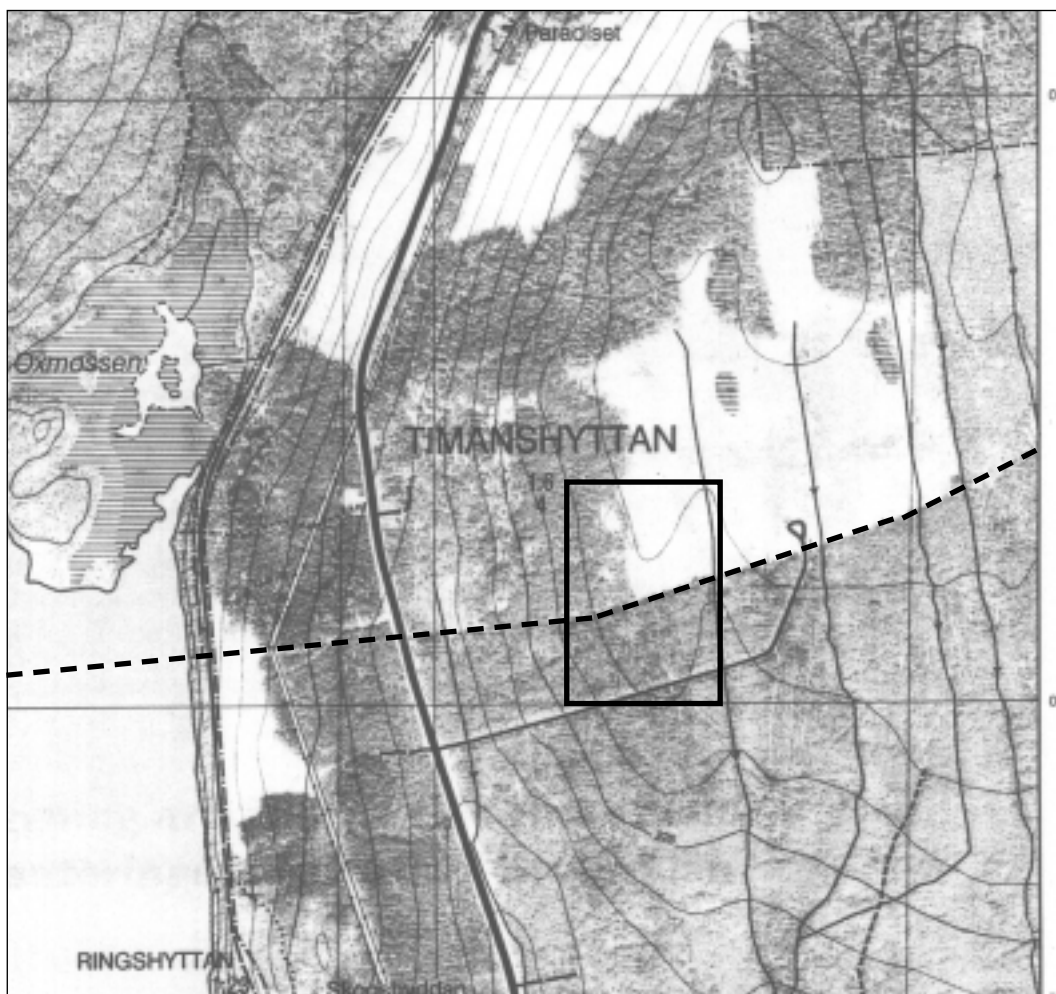
Kommentar

Sammanfattningsvis förefaller det finnas minst 25 röseområden runtom i Nora kommun varav bara knappt hälften är upptagna i FMR. För att knyta an till syftet med uppsatsen tycks alltså fenomenet rösen i bergslagsbygd vara relativt vanligt, i alla fall i Nora. Och jag kan inte se någon anledning till att just Nora skulle utgöra något extremt undantag i bergslagen på den punkten. Riksantikvarieämbetet har för övrigt nyligen konstaterat att röjningsröseområden i skogsmark är mycket eftersatt kategori lämningar (Hermodsson 2001:7) och att kännedomen om utbredningen av röjningsröseområden i Örebro läns skogstrakter är bristfällig (aa:45). Det är något som den här genomgången tycks kunna bekräfta. Och det finns förmodligen fler röseområden och lämningar att upptäcka.

Det verkar som om de flesta röseområdena, såväl de registrerade som de i kartmaterial och litteratur, har en dragning mot bygränserna. Jag vet inte hur hårda växlar man törs dra på detta fenomen. Hyttbyarna eller åtminstone hyttorna har tidigmedeltida ursprung och det kanske går att koppla vissa röseområden till denna tidiga verksamhet. Att det i bergsbruket ingick både enskilda och kollektiva arbetsformer där utövarna, bergsmännen, hade andelar i hyttorna och gruvorna är känt genom medeltida privilegiebrev och utgrävningen av Lapphyttan i Norbergs kommun. Där hittades åtta färskningshårdar (Magnusson 2000:399) som antas ha tillhört åtta olika bergsmän. Även vid Övre och Nedre Oxhyttan har flera färskningshårdar påträffats.

Men alla röseområden ligger inte i närheten av bygränser, det finns undantag där rösen är mer centralt placerade i byn. Många byar verkar dessutom helt sakna röseområden. Värt att poängtera är den synbara frånvaron av röseområden i hela Vikers socken där flera av hyttorna ska ha varit igång under medeltiden. Flera av hyttorna i Vikers socken ska under medeltiden ha tillhört kyrkan och legat under biskopsstolen i Strängnäs (Wetterholm 1993:45ff). Så att försöka dra några generella slutsatser på gränsfenomenet är vanskligt. Det bör också påpekas att de rösen som förekommer på kartor och i litteraturen alltså inte är inventerade och därmed heller inte säkrade. Men att det trots allt verkar finnas grund för dessa äldre uppgifter talar ett besök år 2000 vid ett av de på kartan utmärkta hackhemsröseområdena, det som ligger närmast Raä 635, inom Kåfalla by. Där påträffades några mindre rösen som kunde bekräfta kartuppgiften och som senare säkerställdes av David Damell på läns museet.

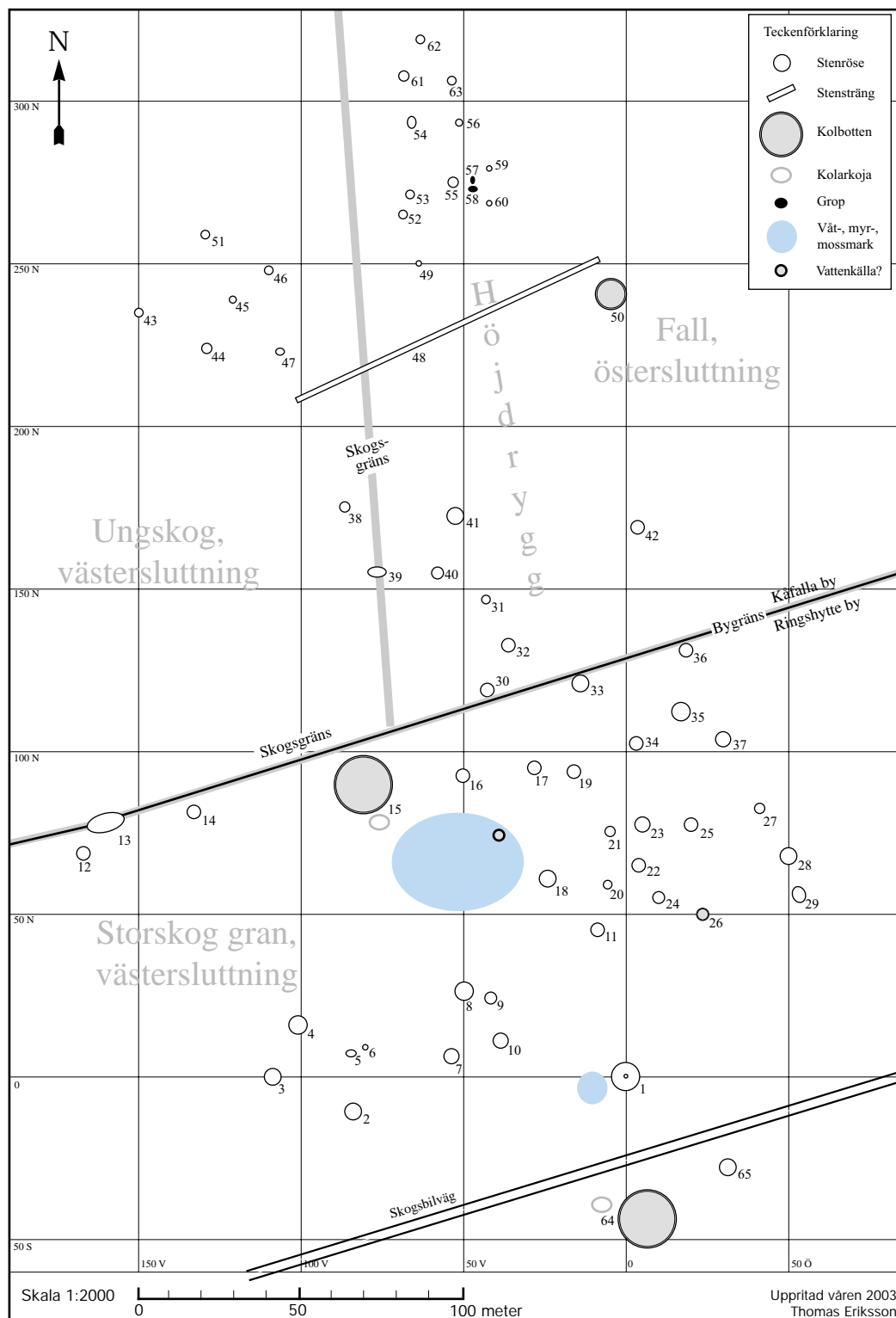
,

Figur 3. Raä 635, Nora socken. Det undersökta området. Den streckade linjen motsvarar den äldre bygränsen mellan Kåfalla och Ringshyttan. Sjön i kartans sydvästra hörn är Bälgsjön. Lantmäteriets fastighetskarta skala 1:12 500, kartblad 11E 1j Klacka Lerberg.

Raä 635 - ett gränsfall

Raä 635 ligger mitt på den äldre bygränsen Kåfalla-Ringshyttan, två och en halv kilometer söder om de båda Oxhyttorna i Kåfalla och ungefär tre kilometer norr om Ringshyttan. Raä 635 registrerades 1996 som fornlämning med två röjningsröseområden, det ena 250x110 meter med största röse 8 meter i diameter och det andra 60x60 meter med största röset 5x10 meter. Platsen ligger på en skogshöjd 230-240 m.ö.h med en sjö, Bälgsjön, en halv kilometer västerut (se figur 3). Efter att ha karterat fornlämningen förefaller det som om de båda separata lokalerna snarare är ett enda sammanhängande område på ungefär 400x250 meter eller cirka 8-10 hektar. Höjdryggen löper nord-nordväst med svaga väster- respektive östersluttningar på vardera sidan. Området breder ut sig i tre olika typer av skogsmark, i norr ett fall med planterade

Figur 4. Raä 635, Nora socken, med de karterade anläggningarna numrerade. Förutom 58 rösen och några kolbottnar hittades en över 100 meter lång stensträng, nr 48. Anläggningslistan hittar du längst bak i uppsatsen (bilaga 2).

smågranar, i nordväst ungskog och i söder grövre och relativ gles barrskog, främst gran.

Antalet anläggningar är sammanlagt 65 varav 58 rösen (se figur 4). De flesta är små (cirka 3-6 meter), låga (cirka 0,1-0,5 meter) runda och övertorvade. Några är upplagda mot jordfasta block. En del har grövre stenar i kanten. Stenarna är i huvudsak små, från en halv till några decimeter, rundade och kullriga. I vissa rösen förekommer något större sten, kanske upp till en halv meter. Skärvsten har däremot inte påträffats i något röse.

Det största röset, (1), är runt, cirka 8-9 meter i diameter, 0,6-0,8 meter högt och nollpunkten för uppmätningen av området (se bild 1). På röset är två nedbuktningar efter traktorspår. I kanterna verkar stenarna var grövre och nedsjunkna i marken. Röset är delvis övertorvat. Det finns inga andra rösen i direkt närhet, det närmsta ligger ungefär 40 meter därifrån. Det näst största röset, 13, är avlångt, cirka 11x6 meter, något högre än röse 1 och ligger mitt på bygränsen i västersluttning (se bild på framsidan). På några platser i och utanför fornlämningen finns mindre myr- och mossmarker och i närheten på östra sidan rinner en bäck söderut. Mitt i fornlämningsområdet finns också en våtmark eller vattenkälla. En liten bäckfåra leder ut från våtmarken ned för västersluttningen.

Bild 1. Det största röset, nr 1, är runt, cirka 8-9 meter i diameter och delvis övertorvat.

Foto: Thomas Eriksson

Bild 2. En glänta med plan mark påträffades i området. Det förefaller som om marken kan ha brukats, kanske som en mindre svedja som sedan övergått till åkerlycka.

Avståndet emellan rösen varierar och tätast ligger de mitt på höjdryggen i den södra och den norra delen. Ibland är där endast några få meter mellan dem. Det går att skönja några stenröjda mindre ytor vid och emellan rösen.

Den största anläggningen som framkom under karteringen är en stensträng (48) ute på fallet i norra delen av fornlämningen, ungefär 102-103 meter lång och några decimeter hög. Bredden varierar, från två till tre meter, dock svår att bedöma eftersom strängen är helt övertorvad. Strängen har flera skador efter ett markberedningsaggregat som inför skogsplantering rivit upp gropar i strängen. Ute på fallet förekommer sådana rivgropar jämt fördelade med ett par meters mellanrum längs hela höjdryggen och nästan inget röse har därför undgått att skadas på samma sätt. Stensträngen böjer inte av åt något håll och löper i riktning parallellt med bygränsen. Västra änden ligger i ungskogen i anslutning till en öppen plats som ger intryck av att kanske ha varit en liten åker eller äng, cirka 30x15 meter (se bild 2). I ytterkanterna på den öppna platsen finns några rösen (51, 45, 47) och in mot mitten ligger ett röse (46). Röse 47 är mycket lågt, i höjd med marknivån. Stickprover med sonden i marken på den öppna ytan visar att det tycks finnas ett tunt lager kol eller koljord med gråsvart jord när-

mast under grästorven. Möjligen kan platsen ha varit en mindre svedja. Att svedjande av skog förekom i Nora och Linde bergslager under historisk tid, åtminstone fram till 1700-talets början, framgår av gruv- och bergstingsprotokoll (Johansson 1901-1903-150ff).

Att notera är det helt rösefria området intill stensträngen, i synnerhet söder om strängen där det är ett 50-tal meter till det närmaste röset (41). Det är tänkbart att ytan kan ha använts till odling, slätter eller liknande.

Röse 29 som ligger i svag östersluttning avtorvades något. Stenarna är upplagda mot och emellan tre jordfasta block. De mesta stenmaterialet tycks uppkastat mot blocken från nord/nordvästlig riktning. Ett mindre område alldeles intill röset i samma riktning verkar vara röjt från sten.

Flera kolbottnar har också påträffats. Dels större och mer sentida lämningar efter resmilor med bevarade grunder efter kolarkojor (15, 64) och dels mindre utan kojgrunder (50, 26) där den sistnämnda av litenheten att döma kan ha varit en liggmila. I norra delen påträffades också ett par gropar (57, 58) som skulle kunna vara lämningar efter gropmilor.

Lämningar efter något som skulle kunna vara husgrunder eller andra konstruktioner har inte hittats. Däremot en skärpning eller liten gruva några hundra meter öster om fornlämningen. Varpsten som lagts nedanför gruvöppningen är skarpkantad och sannolikt sprängd med krut eller annat sprängmedel och i så fall inte äldre än från början av 1700-talet. Dessförinnan användes tillmakningstekniken (NE: "tillmakning") som gav mjukare brottsytor i såväl gruva som varpsten.

Kartbild

På ingen av de äldre kartor som här studerats (se kartlista) förekommer rösen eller annat som antyder mänsklig aktivitet i området. På 1759 års skogsdelningskarta för Ringshyttans benämns området som utmark och "god skog" och på enskifteskartan från 1814-1817 "skön skog". Inte heller på storskifteskartan för Kåfalla 1806-1810 finns röseområdet utsatt. Däremot en "skjuttsväg" som går över höjden mellan Kåfalla och Ringshyttan och som tycks passera över bygränsen ett stycke öster om Raä 635. En annan väg som finns inprickad på kartan kommer från Ringshyttan och verkar mynna ut nära eller mitt i Raä 635. Dessa vägar är sedan inte markerade på sockenkartan 1838-1840 eller häradskartan 1865-1867. Däremot en väg som ligger mer västerut och som sammanfaller med dagens landsväg.

Någon kilometer norrut på Kåfalla skogsmark finns lämningar efter något som i vissa partier liknar en halv väg (egen inspektion) och som möjligen kan vara rester efter den omtalade skjutsvägen. Den skulle i så fall kunna vara av relativt hög ålder. På storskifteskartan är också en mindre röjning med ängs- eller åkermark markerad mitt i skogen ett par kilometer nordöst om Raä 635 med en "skogsloge". På häradskartan har denna skogsloge blivit ett torp, "Kristianstorp", som på sockenkartan ett par årtionden innan tydligen heter "Kristjernstorp". Platsen är nu registrerad i FMR som bebyggelselämning (Raä 610).

Bygränsen som skär tvärs genom Raä 635 är av okänd ålder. På 1688 års karta över Noraskogs bergslag finns inga bygränser utsatta. Men från 1704-1705 års geografiska karta över socknen återges gränsen (Johansson 1901-1903:160). Med Kåfalla storskifteskarta och Ringshyttans skogsdelningskarta följer rägångsprotokoll som beskriver gränsen och gränsrösen. De utgörs av så kallade "femstenarösen", fem stora stenar lagda på rad eller i vinkel. Inget av fornlämningens rösen motsvarar beskrivningen av gränsrösen och de verkar alltså inte ha använts som gränsmarkeringar. Ett av gränsrösen återfanns vid arbetet med den här studien, ett röse som i beskrivningen går under benämningen "skiljestubberöset". Det torvades av och består av fem större stenar, lagda tre på rad och två i vinkel, där Kåfalla-Ringshyttegränsen möter ytterligare en bygräns, Fäsjöhyttan (se bild 3).

Bygränserna i utmarken, rägångarna, går att spåra i tingsmaterial från början av 1600-talet i samband med gränstvister. Från Nora bergslag finns flera sådana fall, till exempel år 1617 då en Anders Larsson bötfälls för att ha huggit ned två "skiljeträn" mellan byarna och hyttlagen Vassland och Fäsjöhyttan (Waldén 1973:84). Under 1700-talet blir gränserna dokumenterade i samband med skifteskartor och rägångsprotokoll som mer detaljerat beskriver gränsdragningar och de rösen, träd, stenblock eller annat som kunde utgöra gränsmarkeringar (Tollin 1991:62). Benämningen skiljestubberöset antyder att det innan femstenaröset lades kan ha funnits en stubbe, skiljestubbe, som utgjort gränsmarkeringen.

Kommentar

Att de flesta rösen är små, innehåller mindre stenar och ibland ligger väldigt nära varandra talar för att de lades upp för hand. Den stora arbetsbörda som ligger bakom allt stenplockande kan tolkas på minst två sätt. Antingen har området röjts under en längre tid av färre människor eller en kortare period av många människor. Tolkningen att det sannolikt rör sig om röjningsrösen förefaller rimlig, åtminstone har jag inget

Bild 3. En gränsröse hittades under fältarbetet och torvades av. Det är ett så kallat femstena-röset med tre stenar på rad och två i vinkel. Röset ligger där tre bygränser möts, Kåfalla-Ringshyttan, Kåfalla-Fåsjöhyttan, Ringshyttan-Fåsjöhyttan och kallas i 1759 och 1806 års rågångsprotokoll för "Skiljestubberöset".

förslag på vad det i annat fall skulle kunna vara för rösen. Stenröjda ytor i området tyder på att stenarna kommer från platsen. Vissa rösen skulle eventuellt kunna vara gravrösen, exempelvis röse 1, men det går knappast att avgöra utan en utgrävning eller mer ingående undersökning.

Några olika tidshorisonter har inte gått att urskilja. En fråga är om stensträngen möjligen kan vara lagd senare än rösen. Tänkbart är att området närmast strängen tidigare varit fullt av rösen som sedan lagts upp i en sträng för att få yta med färre brukningshinder. Men övertorvningsgraden av stensträngen verkar vara ungefär lika som rösen. Samtidigt kan det vara svårt att jämföra övertorvningsgraden i olika markslag. På ett hygge eller fall kanske solen bränner bort mossa och torv på ett annat sätt än inne i fuktig skogsmark. Ett par rösen är dock inte lika kraftigt övermossade som övriga, särskilt de båda största rösen, 1 och 13. Möjligen kan det vittna om att stenröjning skett under flera perioder. Men å andra sidan kanske högre rösen inte övertor-

vas lika lätt som lägre.

Huruvida gränsen eller rösen är äldst är en öppen fråga. Gränsen fastläggs av lantmäteriet i början av 1700-talet. Från århundradet innan finns uppgifter om gränstviser som inte gäller just denna gräns men närbelägna. Men därifrån och bakåt finns sedan inte några gränsuppgifter i skriftliga källor. Det kan tyda på att de yttre bygränserna – trots bergmansgårdarnas förmodade medeltida ursprung – fastlades ganska sent. Det vill säga att gränserna drogs i närheten av och ibland mitt i ett område som redan hade brukats och brutits och som av hävd och tradition kanske utgjorde byarnas naturliga och yttersta utmarkspost. Med ett sådant resonemang skulle vissa röseområden även kanske kunna ha utgjort en sorts revirmarkeringar. Att befintliga gravrösen kan ha använts som gränsmarkeringar på andra håll i landet har vi redan tagit upp. Kanske användes detta område av såväl Ringshyttans som Kåfalla byar och att det då var naturligt att dra gränsen mitt i.

En fråga är också om stensträngen längre tillbaka kan ha haft någon gränsmarkeringsfunktion. Idag ligger den drygt hundra meter norr om bygränsen men löper parallellt med gränsen. Det finns exempel på att gränser som justerats och rätats ut under 1700-talet (Norman 1989:106) och det är möjligt att gränsen mellan Kåfalla och Ringshyttan kan ha flyttats.

Vi har förmodligen att göra med ett område där många olika skogs- och utmarksnäringar ägt rum och där mindre odlingar kan ha varit en del. I övrigt kanske skogsbete, slåtter, myrslåtter, lövtäkt, kolning, ved- och timmerhuggning, tjärproduktion, jakt och så vidare. Det ligger nära både Ringshyttan och Kåfalla och att dagligen pendla till fots dit och tillbaka från byarna bör ha varit fullt möjligt. Med en fart på fem kilometer i timmen har det bara tagit en halvtimme från Kåfalla och några minuter längre från Ringshyttan. Det tycks ha gått flera vägar i närheten, däribland skjutsvägen som i äldre tider kan ha varit huvudvägen mellan Ringshyttan och Kåfalla.

Men Raä 635 kan till exempel också ha varit en egen enhet, egen gård, som av någon anledning ödelades, liknande de jämtländska ödesbölen som anlades under 1100-talet och övergavs på 1400-talet (Gren 1997:67). Emot en sådan tolkningen talar att husgrunder eller andra lämningar efter byggnader inte påträffats på platsen. Det kan förstås också vara så att husgrunder finns men bara inte blivit upptäckta än. Det har för övrigt även vid utmarksbruk förmodligen funnits någon byggnad på platsen, kanske liknande den skogsloge som omtalats tidigare.

Slutdiskussion

Åldern på röseområdena är en central fråga för att kunna diskutera förhållandet till järnet, bergshantering och kolonisationen. När det gäller Raä 635 är det angeläget med en eller flera C14-dateringar för att bättre kunna placera röseområdet i sitt sammanhang. Inte minst den eventuella kopplingen till Ringshyttan respektive Kåfalla by med Oxhyttorna.

Vi får därför försöka föra en diskussion mot bakgrund av det vi redan känner till.

Att människor nyttjat delar av bergslagen för järnframställning redan under yngre bronsålder och förromersk järnålder är känt från bland annat Röda jorden, Grimsöbodarna och Hällefors.

Men i Nora är fornlämningsläget innan medeltiden mycket magert. Det finns inga förhistoriska lågtekniska järnframställningsplatser registrerade utan här verkar järntillverkningen, hyttedriften, ha kommit igång under tidig medeltid. Då med gruvbrytning, bergmalm, en mer komplex teknik och snart nog också utfärdande av ordningar och lagar från kungamakten, med en särskild organisation för de olika bergslagen. Det enda C14-daterade röset i hela norra länsdelen är Påteshål som daterats till ungefär 1200. Det ligger i byn Vassland, i obygden nära bygränsen, och är ett exempel på det gränsevenen som redan antytts. Hyttverksamheten i byn är av okänd ålder men kan vara lika gammal som övriga daterade hyttor i Nora bergslag, det vill säga tidigmedeltida. I så fall skulle Påteshål tidsmässigt gå att koppla till hyttverksamheten.

De områden i norra länsdelen där tidig betesdrift och senare också odling förekommit går att koppla till järnet eftersom det i närheten ibland påträffas blästerugnar. Hackhemskyrkan som nämndes i forskningsöversikten är ett exempel. Men i Nora förekommer järntillverkningen inte förrän under tidig medeltid.

Det finns alltså en del som tyder på att rösen i Nora kan vara ett medeltida fenomen. Rösen med allt det arbete som ligger bakom kan vara tecken på en mer bofast befolkning. För även om de är lämningar efter utmarksbruk bör de inte ha legat orimligt långt från bofast bebyggelse. Svensson påpekar att de mindre röseområden oftast inte ligger mer än en halvmil från den kända medeltida bebyggelsen. Däremot kan de större sätrarna med fäbodarna och andra hus ibland ligga flera mil från bebyggelsen (1998:13).

Den bofasta kolonisationen har inom vissa områden i bergslagen skett redan under järnåldern där bosättningen Räsvalslund i Guldsmidshyttan är ett exempel. Förmodligen var den fasta bosättning kopplad till järnhanteringen. I samband med bergshantering kan denna kolonisation ha vridits in mot bergshanteringens kärn-

områden, däribland Nora, något som då bör ha skett under 1100-, 1200-talet, möjligen något tidigare.

Leif Gren har påpekat att yngre järnålders- och medeltida rösen kan vara snarlika de hackerör från bronsålder och äldre järnålder som finns i södra delen av landet. Men de förekommer inte över lika stora arealer (1997:136). Det tycks stämma med rösen i Nora. Även röjningsrösen i Närke verkar med något undantag vara medeltida eller nyare.

Men vi kan inte utesluta att vissa röseområden i Nora kan vara betydligt äldre. Inte heller att en del områden kan vara lämningar efter utmarksbruk med huvudgårdarna längre ifrån, till exempel Närke. Om det förekommer gravar ibland röseområdena bör dessa vara från tiden innan kristnandet. Om något eller några utav rösen i Raä 635 är gravar skulle det tyda på att området är äldre än från medeltiden.

Förslaget att Noras rösen i huvudsak är medeltida eller nyare motsäger nu inte att andra röjningsröseområden i bergslagen är äldre, däribland rösen vid Hackhems kyrkan som nämndes i forskningsöversikten.

För att få bättre bild av områdets förhistoria är det därför viktigt med flera C14-dateringar av rösen.

Tolkningen att vissa röseområden kan ha utgjort ödelagda ensamgårdar är också möjlig. Ödeläggelsen kopplas ibland till digerdöden men det är oklart om digerdöden nådde till Nora. Men det finns vissa indicier på att den kan ha gjort det. För i bergverksrelationer, gruvtingsprotokoll och gruvkartor från 1600-talet (Johansson 1901-1903:42-95) återkommer uppgifter om gruvor som legat öde länge. Vad som menas är oklart, kanske 1400-, 1500-talet. Känt är också att en hel del hyttor lades ned innan medeltidens slut, däribland Övre och Nedre Oxhyttan. I Närke avstannade bebyggelseexpansionen runt 1350 för att inte återupptas förrän långt senare (Harrison 2000:402). Men oavsett om digerdöden nådde Nora eller inte borde den i alla fall ha gjort det indirekt. För det vore märkligt om en så omfattande epedemi där kanske en tredjedel eller hälften av Europas befolkning dog (aa:72) här skulle gå helt obemärkt förbi. Med andra ord kan de nedlagda hyttorna, ödelagda gruvorna och vissa ödelagda områden med röjningsrösen på ett eller annat sätt eventuellt kunna kopplas till digerdöden.

Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen var att studera omfattningen av rösen i bergslagsbygd med Nora som exempel. Syftet var också att i fält fallstudera och kartlägga ett röseområde, Raä 635, Nora socken som ligger på gränsen mellan hyttbyarna Ringshyttan och Kåfalla.

För att studera omfattningen har jag främst använt fornminnesregistret med äldre kartor och litteratur som kompletterande källor. För fallstudien har jag använt måttband, kompass, hacka och marksond för att kartlägga området, mäta, rita in och inventera anläggningarna.

Undersökningen av omfattningen visar att antalet rösesområden i Nora kommun sannolikt uppgår till minst 25, varav endast hälften finns upptagna i FMR. Det förefaller alltså som om rösen är en ganska vanlig men eftersatt kategori lämningar. De flesta ligger också nära eller mitt på de äldre bygränserna som gör att dessa röseområden eventuellt kan kopplas till den medeltida bergshantering.

Även vid fallstudien framkom betydligt fler lämningar än väntat. Av de 65 anläggningar som kartlades var 58 rösen, i huvudsak runda och små, cirka 3-5 meter i diameter, några decimeter höga och övertorvade. Två rösen avviker genom sin storlek, 8 respektive 6x11 meter och är högre än de övriga rösen. Största anläggningen som påträffades var en stensträng, cirka 102-103 meter lång, 0,3-0,4 meter hög och 2-3 meter bred. Flera mer sentida kolbottnar påträffades också.

Rösen har tolkats som röjningsrösen även om det inte utesluter att vissa rösen kan vara gravar. Stenröjda ytor och mindre myrmarker finns inom fornlämningsområdet. Troligen är platsen en lämning efter utmarksbruk i förhållande till de båda hyttbyarna med till exempel skogsbete, slätter, myrslätter, odling, lövtäkt, kolning, ved- och timmerhuggning, tjärproduktion, jakt och så vidare. Möjligen kan det ha varit en egen enhet, gård, men några husgrunder som styrker detta har inte hittats - ännu.

Slutligen föreslås att rösen i Nora tidsmässigt följer den tidigaste bergshantering och därför sannolikt kan placeras i tidig medeltid.

Litteratur

- Alarik, Axel (1971). *Nora Bergslag samt begreppet Bergslagen*. Hembygdsföreningen Noraskogs skriftserie nr 6. Hembygdsföreningen Noraskog.
- Andersson, Lars (1989). "Forntiden", i Kåks, Per (red) *Från bergslag och bondebygd 1986-1987*. Örebro läns museum.
- Damell, David & Damell Modin, Monica (1999). "Järnålder i Nora och Linde bergslager", i Andersson Kent, Lagerlöf Agneta & Åkerlund Agneta (red) *Forskaren i fält – en vänbok till Kristina Lamm*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Damell, David (2001). "Om pollenanalyser inom norra delen av Örebro län" i Magnus, Bente m.fl (red) *Vi får tacka Lamm*. Statens historiska museum. Stockholm.
- Damell, David (2002). "Funderingar om Örebro läns bergslager" i Karlenby Leif (red) *Blick för Bergslagen. Årsbok 2002*. Riksantikvarieämbetet, UV bergslagen, Örebro.
- Ekman, Tomas & Ramström, Annica (1999). *Blockgravarna vid Slätten*. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, Rapport 1999:08. Örebro.
- Grandin, Lena & Hjärthner-Holdar, Eva (2000). *Bronsålderns järnproducenter*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV GAL. Forskningsrapport R0011. Stockholm.
- Gren, Leif (1989). "Det smäländska höglandets röjningsröseområden" i Öström, Kerstin (red) *Arkeologi i Sverige 1986*. Rapport RAÄ 1988:2. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Gren, Leif (1995). "Bronsålderns hackerörsområden och användningen av eld" i Larsson, Bo (red). *Svedjebbruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder*. Skrifter om skogs- och lantbruks-historia 7. Nordiska museet. Stockholm.
- Gren, Leif (1997). *Fossil åkermark. Äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet och de historiska sammanhang-en*. Fornlämningar i Sverige 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gren, Leif (1998). "Skogens kulturarv" i *Skogsvårdsorganisationens årskonferens 1998*. Meddelande 19-1998. Skogsvårdsstyrelsen. Stockholm.
- Harrison, Dick (2000). *Stora döden. Den värsta katastrof som drabbat Europa*. Stockholm: Ordfront.
- Hermódsson, Örjan (2003). *Fornminnesinventering och skogshistoria – en kartläggning av kunskapsläget*. Kunskapsavdelningen PM 2001:5. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hildebrandt, Karl-Gustaf (1996). "Gammalt och nytt i det svenska järnets historia – en översikt över fem årtionden" i Pettersson, Jan Erik (red) *Svenskt järn under 2500 år. Från gruvpigor och smeddrängar till operatörer*. Dædalus. Tekniska museets årsbok, årgång 65. Stockholm.
- Johannessen, Anne-Catherine & Westin, Åsa (2002). "Stenröjningsprocesser i nordvästra Närke.", i Karlenby Leif (red) *Blick för Bergslagen. Årsbok 2002*. Riksantikvarieämbetet. UV bergslagen, Örebro.
- Johansson, Johan (1882). *Om Noraskog II*. Egen utgivning. Stockholm.
- Johansson, Johan (1893-1895). *Noraskogs arkiv II*. Egen utgivning. Stockholm.
- Johansson, Johan (1901-1903). *Noraskogs arkiv IV*. Egen utgivning. Stockholm.
- Landeholm, Sanna & Eriksson, Linnéa (2001). *Noraskogs bergslag. Atlas över Sveriges bergslager*. Jernkontoret och riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, Anders (1991). *Nora socken förr och nu. Anteckningar från 1868-1882 av bergsmannen Andersson Larsson*. Hembygdsföreningen Noraskog.
- Magnusson, Gert (2000). "Järnhantering i Norden", i Burenhult, Göran (red) *Arkeologi i Norden 2*. Natur och kultur. Stockholm.
- Mascher, Catharina (1995). "Dispositionsrätter till mark i brons- och järnålderns agrarsamhälle" i Widgren Mats (red) *Äganderätten i lantbrukets historia*. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8. Nordiska museet. Stockholm.

- Myrdal-Runebjer, Eva & Nilsson, Stefan (1998). *Röjningsröseområde i Fryksdalen – datering och resursutnyttjande*. Arbetsrapport 98:7, samhällsvetenskap avdelning historia. Högskolan i Karlstad.
- Norman, Peter (1989). "Röjningsrösen och förhistoriska gravar" i Öström, Kerstin (red) *Arkeologi i Sverige 1986*. Rapport RAÄ 1988:2. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Pettersson, Olof (2002a). *Arkeologi inom LIFE-projektet. Västmanland, Hjulsjö och Järnboås socknar*. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, Rapport 2001:12. Örebro
- Pettersson, Olof (2002b). "Archaeological LIFE" i Karlenby Leif (red) *Blick för Bergslagen. Årsbok 2002*. Riksantikvarieämbetet. UV bergslagen, Örebro.
- Segerström, Ulf & Nordström, Eva-Maria (2002). *Vegetationshistoriska perspektiv på jordbrukets historia vid Hackhems kyrkan i Hjulsjö socken Västmanland*. Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå. Institutionen för skoglig vegetationsekologi.
- Svensson, Eva (1998). *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Lund.
- Tollin, Clas (1989). "Röjningsrösen i södra Sverige" i Öström, Kerstin (red) *Arkeologi i Sverige 1986*. Rapport RAÄ 1988:2. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Tollin, Clas (1991). *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Waldén Bertil (1937). "Örebro stad och län i relation till äldre svensk bergshantering" i *Med Hammare och Fackla*. Örebro.
- Waldén Bertil (1973). *Lag och rätt i Noraskoga*. Nora.
- Wedberg, Viking (1984). "Röda jorden. Rapport från ett arkeologiskt forskningsprojekt" i *Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands museums, årsskrift 62*.
- Wetterholm, Allan (1993). *Medeltid och förändringstid i en bergslagssocken. Det medeltida Noraskoga*. Hembygdsföreningen Noraskog. Örebro läns museum.
- Wetterholm, Allan (1999). *Masugnsstudier i Nora bergslag*. Örebro universitet.
- Widgren, Mats (1995). "Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhället?" i Widgren, Mats (red) *Äganderätten i lantbrukets historia*. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8. Nordiska museet. Stockholm.

Otryckta källor

- NE (1998). *Nationalencyklopedin*. Digital utgåva, version 2.0. Bra böcker.
- FMR, Fornminnesregistret, Läns museet i Örebro, avdelning Länsarvet

Kartor

1688. Geometrisk karta över Nora bergslag, avtryck i Waldén B. (1973).
- 1704-1705. Geografisk karta, Nora socken, förminskat avtryck i Johansson (1901-1903:160).
1759. Skogsdelningskarta, Ringshyttan, kopia i Johansson (1901-1903:192, 348f).
- 1806-1810. Storskifteskarta, Kåfalla. Lantmäteriet i Örebro, akt 69, Kåfalla, Nora socken.
- 1814-1817. Enskifteskarta, Ringshyttan. ArkivCentrum, Örebro.
- 1838-1840. Sockenkartan, Nora socken. Särtryck till Johansson J. (1889-1928). *Noraskogs Arkiv I-IV*. Egen och postum utgivning.
- 1865-1867. Häradscharta över Nora, Hjulsjö, Lindes och Ramsbergs härader. Örebro stadsarkiv.
1925. Eckerbom A & Ekeberg G. (1925). *Hembygskartor över Noraskog. Nora: Eget förlag*. Däri kulturhistorisk karta över Nora socken med Vikers kapell, avtryckt i Alarik (1971).
- Lantmäteriets fastighetscharta, skala 1:12 500, kartblad 11E 1j Klacka Lerberg

Fornminnesregistret

FMR, Örebro läns museum, Länsarvet

Nora socken

Raä 158. Hackhemsrösen. Högt läge, plan skogsmark. Greksåsar. Område med hackhemsrösen, ca 3-3,5 m i diam, 0,4-0,5 höga. 270 möh. Område 125x200 m, 10-tal små rösen delvis övertorvade, varierande form, vanligen avlånga, ofta upplagda kring jordfast stenblock. Enligt traditionen lämningar från bosättningar från tiden före digerdöden på 1300-talet.

Raä 159. Hackhemsrösen. Bälgsjöbodan Holmshyttan. Område 80x150 m, 5 övertorvade rösen upp till 5 m i diam. Vanligen avlånga.

Raä 161. Hackhemsrösen. Krön av hög flack ås, skogsmark. Område med hackhemsrösen inom område 280x200 m. Ca 40 odlingsrösen, mest rundade, ca 3-5 m i diam. Delvis övertorvade. Några enstaka uppkastade mot jordfasta stenar eller block. Finns även en stensträng. Områdets odlingsrösen kända i trakten, benämns hackhemsrösen.

Raä 436. Odlingsrösen, område med. Krönläge skogsmark. Område 130x60 m med 13 kraftigt övermossade odlingsrösen 4-7 m i diam. Röjd mark med grov granskog.

Raä 613. Område med odlingsspår, plats med namn. "Höjden", fastighet Bälgsjöbodan. 190 möh. Skogsmark, mest barr. 190x400 m område, 2 stengärdesgårdar, ett 20-tal odlingsrösen, igenväxt årkermark.

Raä 618. Område m odlingsrösen o stengärdesgård, Kvarntäppan, fastighet Timanshyttan, 90x125 m område, 10-tal odlingsrösen, 125 m lång stengärdesgård.

Raä 623. Hackhemsrösen. 175 möh. Fastighet Timanshyttan. Område 50x50 m med minst 3 hackhemsrösen 1-4 m i diam. Medeltida?

Raä 635. Röjningsrösen. Två röjningsröseområde 250x110 (största röset 8 m i diam) resp 60x60 m (största röset 5x10m).

Raä 658. Röjningsröseområde. Sunnanlid. 70x50 m område, rester efter ett fåtal röjningsrösen.

Raä 659. Röjningsröseområde. Vid Karlslunds kyrkogård. Rester av röjningsrösen och smärre stenhopar.

Järnboås socken

Raä 110. Odlingsrösen, område med. Fastighet Lindesby, "Kullen". 200 möh. Område med odlingsrösen, 120x150 m. Nordost-sydväst område med flertal odlingsrösen och av skog igenväxta åkerytor. Åkerslutning mot nordost.

Raä 137. Odlingsrösen, bebyggelse lämning. Påteshål. Östsluttning ned mot mossmark, skogsmark. Område med bebyggelse lämningar och röjningsrösen, ca 70x40 m (N-S), bestående av en husgrund 3,5x4 m, en källargrund ca 4 m diam samt 20 röjningsrösen. Under ett av röjningsrösen i SV-delen av området togs ett kolprov från primärsvedjningen. Det gav en C14-dateringen på 1140±50 okalibrerat. Bebyggelse lämningarna tidigare okända på orten, finns ej heller angivna i 1800-t kartmaterial.

Anläggningsförteckning, Raä 635, Nora socken

Upprättad våren 2003, Thomas Eriksson

1. Röse, runt, diam. 8-9 m, 0,6-0,8 m högt. Större stenar i kanten, mindre stenar i röset, mest 0,1-0,2 m. Delvis övertorvat. Väst om röset litet område myr eller mossmark. Utgångspunkt för inmätning av området. GPS: NS 59° 34,295'; VÖ 14° 54,574'.
2. Röse, runt, 5-5,5 m, 0,3-0,4 m högt, bevuxet med två stora granar. Antydning till större stenmaterial i kanten. Övertorvat.
3. Röse, runt, ca 5,5 m, 0,2-0,3 m högt, upplagt kring jordfast block i mitten. Övertorvat. Förefaller finnas en liten åkeryta med låga vallar i anslutning till röset.
4. Röse, runt, 6 m, övertorvat, 0,3-0,4 m högt. Överkörd av traktor. Bevuxen en gran.
5. Röse, övertorvat, ovalt? 2-3 m, stor gran mitt på.
6. Röse, övertorvat, osäkert, 2 m, 0-0,1 m högt, i kanten på öppen yta. Övertorvat.
7. Röse, runt, 5 m, ca 0,2-0,3 m högt, stenar 0,1-0,2 m möjligen större stenar i kant 0,3-0,4 m, kantkedjeliknande. Övertorvat.
8. Röse 6 m, 0,4-0,5 m högt, gran på, traktorspår i södra delen. Oklar form, rund?. Övertorvat.
9. Röse, ca 4 m, mkt lågt, i marknivå, ganska jämnstora stenar 0,1-0,3 m, några större stenar i NV kant, möjligen ngt jordfast block, verkar nedsjunken i marken, påminner omstensättning. Oklar form, kvadratisk? Fuktig mark. Övertorvat.
10. Röse, ca 5 m, runt, 0,2-0,3 m, övertorvat. Varierande stenstorlek, ca 0,05-0,3 m. Rotvälta och ett par större stenar i östkant, ca 0,4-0,5 m.
11. Röse 4,5 m, 0,3-0,4 m högt, traktorväg löper över röset, fördjupningar efter traktorspår. Övertorvat.
12. Röse ca 4,5 m, oklar form, blandat stenmaterial, ngt större än övriga, 0,2-0,3 m stora stenar, nästan helt övertorvat.
13. Röse. Ovalt, ca 11x6 m, 0,8-1 m högt, ngt övertorvad i kanterna. Områdets näst största röse. Tycks ligga mitt på bygränsen, i samma riktning som gränsen. I västerslutning.
14. Röse, ca 4,5 m, runt, i västerslutning, övertorvat.
15. Kolbotten med ruin efter kolarkoja. Resmila.
16. Röse 4,5 m, 0,2-0,3 m högt, runt, övertorvat, bevuxet med en gran. I kanten av traktorväg.
17. Röse, runt, ca 4,5 m, 0,4-0,5 m högt, övertorvat. Möjligen jordfast block i norra kanten av röset.
18. Röse 5,5 m, runt, ca 0,3-0,4 m högt, så gott som helt övertorvat. Mindre stenmaterial, 0,05-0,2 m.
19. Röse, runt, 4,5 m, 0,5-0,6 m högt, övertorvat. Vid traktorväg. Varierande stenstorlek 0,1-0,3 m. Bevuxen med två granar.
20. Röse 3 m, 0,2-0,3 m högt, oklar form. Upplagt mellan två jordfasta block. Delvis överkörd av traktor. Övertorvat.
21. Röse 3,5 m, oklar form, 0,1-0,3 m högt, i traktorväg, spår efter traktor. Övertorvat. Möjligen vid ett eller två jordfasta block/stenar.
22. Röse 4,5, 0,3-0,4 m högt, övertorvat.
23. Röse 5 m, 0,5-0,6 m högt. En gran i kanten. Övertorvat.
24. Röse 4 m, runt, ca 0,4-0,5 m högt. Övertorvat.
25. Röse 4,5 m, runt, 0,2-0,3 m högt, oklar form. Runt? Övertorvat. Bevuxen med en tall.
26. Kolbotten, mindre, osäkert om det varit resmila eller liggmila, cirka 4 m. Låga vallar runt, ca 0,1 m.
27. Röse 3,5 m. Förefaller vara runt. 0,4-0,5 m högt, ganska välvt. Övertorvat.
28. Röse 5,5 m, ca 0,3-0,5 m högt. Möjligen upplagt mellan något jordfast block. Större stenar jordfasta block i ring en meter utanför kanten på röset. Oklart om det är en naturlig ring eller inte. Ngt norr om röset tre större stenar med jämna mellanrum i nord-sydriktning, möjligen markering för en ägogräns. Trestenaröse?
29. Röse, ovalt, oregelbundet, 5x3 m upplagt vid ett större jordfast block i mitten och ett i var ände av röset. Blandat stenmaterial, mest smått, 0,1-0,2 dm, ngt grövre sten i norrkant. Mindre stenröj yta väster om röset. Den centrala delen av röset torvades av vid karteringen. Förefaller som röset i huvudsak lagts från väst/nordväst eftersom de flesta stenarna ligger mot mittblocket från den riktningen. Det är betydligt färre stenar på blockets motsatta sida, ost/sydost.
30. Röse 4,5 m, runt, ca 0,5-0,6 m högt, skadat av markberedare. Övertorvat.
31. Röse, övertorvat, runt, 3 m, 0,3-0,4 m högt, skadat efter markberedare.
32. Röse 4,5 m, runt, 0,2-0,4 m högt. Övertorvat. Skadat efter markberedare.
33. Röse 5,5 m, 0,3-0,4 m högt. Vid bygräns. Övertorvat, bevuxet med ett par mindre granar.
34. Röse, runt 4,5 m, 0,2-0,3 m högt. Övertorvat. Bevuxet mer två granar.
35. Röse, runt 6 m, 0,4-0,5 m högt. Fördjupning runt röset. Verkar ha större stenar i kanten och mindre i röset. Övertorvat.
36. Röse runt, ca 4,5 m, 0,2-0,3 m högt. Vid bygräns. Bevuxet med en gran. Här påträffades ett par hopsatta slänor, oklart vad de använts till. Möjligen något släd- eller släpredskap.
37. Röse, runt 5 m, 0,3-0,4 m högt. Övertorvat.
38. Röse, runt, 3,5 m, 0,2-0,3 m högt, vid ungskogskant. Delvis övertorvat.
39. Röse, oklar form, ovalt? 6x3 m?. 0,3-0,4 m högt. I ungskogskant. Delvis övertorvat.
40. Röse, runt, 4 m, 0,3-0,4 m högt, skadat på flera ställen efter markberedare. Övertorvat.
41. Röse runt, 5,5 m, 0,4-0,5 m högt, skadat på två ställen efter markberedare. Delvis övertorvat. Här växer ett bestånd med fullvuxna lärkträd, fyra-fem stycken.
42. Röse, runt, 4,5 m, 0,4-0,5 m högt. Stenar 0,05-0,3 m, mest 0,1-0,2 m. Skadat efter markberedare. Övertorvat.
43. Röse, ca 3 m, 0,2-0,3 m högt, i västerslutning. Övertorvat.
44. Röse 3,5 m, 0,3-0,4 m högt, i kant på öppen yta. Övertorvat.
45. Röse, ca 2,5 m, 0,4-0,5 m högt, på öppen yta, bevuxet med liten gran, större sten i kanten. Oklar form, delvis övertorvat.
46. Röse, runt, 3 m, ca 0,2-0,3 m högt. Mitt på öppen yta. Ngn fördjupning i mitten på röset. Större sten i kanten. I övrigt övertorvat och gräsbevuxet.
47. Röse? 3x2,5. Mkt lågt, i marknivå, varierande stenstorlek. Några större stenar tycks ligga på rad. Osäkert om det verkligen är ett röse eller möjligen ngn stengrund, kanske för en liten byggnad.
48. Stensträng, övertorvad, 102-103 m lång, 1-3 m bred, 0,2-0,4 m hög. Rivhål efter markberedare på ett antal platser. Skiftande stenmaterial från 0,05 m till 0,4-0,5 m. Mest 0,1-0,2 m stora stenar. Tycks löpa i ungefär parallellt med bygränsen. Sydvästra änden börjar i ungsogkogen sedan ut på fallet och höjdryggen där största delen av strängen ligger.
49. Röse runt, 2 m, 0,2-0,3 m högt, skada efter markberedare. Övertorvat.
50. Kolbotten. Förmodligen resmila.
51. Röse, runt, 3 m, 0,3-0,4 m högt, i kant på öppen yta. Granbevuxet. Delvis övertorvat.
52. Röse övertorvat, runt, 3 m, 0,2-0,3 m högt, skada efter markberedare.
53. Röse övertorvat, runt, 3 m, 0,2-0,3 m högt, mest mindre stenar 0,1-0,2 m, skada efter markberedare.
54. Röse övertorvat, ovalt?, 3-4 m, 0,2-0,3 m högt. Mindre stenar 0,05-0,2 m, mest decimeterstora. Skada efter markberedare.
55. Röse övertorvat, runt, 3,5 m, 0,2-0,3 m högt, plan topp.
56. Röse övertorvat, runt, 2,5 m, 0,3-0,4 m högt, skada efter markberedare.
57. Grop, oval 3x2 m, 0,3-0,4 m djup, plan botten. Gropmila?
58. Grop, oval 2,5x1,5 m, 0,2-0,3 m djup, oklar botten. Gropmila?
59. Röse övertorvat, runt, 2 m, 0,1-0,2 m högt. Små stenar, knyt-nävsstora.
60. Röse övertorvat, oklar form, 2 m, 0,3 m högt?.
61. Röse, runt, 3,5 m, 0,1-0,2 m högt, mindre stenar 0,05-0,2 m, mest decimeterstora, skadat efter markberedare. Övertorvat.
62. Röse, övertorvat, oklar form, 3 m, 0,1-0,2 m högt, mindre stenar 0,05-0,2 m, mest decimeterstora, skadat efter markberedare.
63. Röse övertorvat, runt, 3 m, 0,1-0,2 m högt, skadat efter markberedare.
64. Kolbotten med ruin efter kolarkoja. Resmila
65. Röse, övertorvat, lågt, flackt, 0-0,1 m högt. Upplagt vid lågt jordfast block. Vid traktorväg.

